

Žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus
archyvinis palikimas Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje

Dalia Tarailienė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino per. 51, LT-01504 Vilnius,
el.p. d.tarailiene@lnb.lt

Santrauka

Straipsnyje analizuojamas žurnalisto, keliautojo, visuomenės ir kultūros veikėjo Mato Šalčiaus archyvas. Šį archyvą 1995, 1997 m. Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai perdavė M. Šalčiaus dukra Raminta Šalčiūtė-Savickienė. Archyvą sudaro biografinė medžiaga, kūrybinės, darbinės, visuomeninės veiklos dokumentai, labai gausi korespondencija, šeimos, giminių, įvairių organizacijų, buities dokumentai, ikonografija. Didžiąją dalį ikonografinės medžiagos sudaro M. Šalčiaus kelionių po įvairias pasaulio šalis nuotraukos. M. Šalčiaus archyve yra nemažai medžiagos pedagogikos, spaudos, kultūros, turizmo, diplomatijos, lietuvių išeivijos istorijai. Gausi jo korespondencija su JAV lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjais bei laišakai žmonai Bronislavai Šalčiuvienei ir broliui Petriui Šalčiui leidžia geriau susipažinti su lietuvių išeivių gyvenimu JAV ir Pietų Amerikoje. Fonde yra nemažai M. Šalčiaus asmens dokumentų, surinkta daug vizitinių kortelių.

Reikšminiai žodžiai: dokumentinis paveldas; asmenų archyvai; Lietuvos pedagogikos, turizmo, lietuvių išeivijos istorija.

Keliautojui, pedagogui, visuomenės veikėjui Matui Šalčiui, jo kūrybai „Bibliografijos“ mokslo darbuose jau buvo skirta keletas straipsnių. Tai ilgametės Knygų rūmų, o vėliau Lietuvos nacionalinės bibliotekos Bibliografijos ir knygotyros centro darbuotojos Dalios Gargasaitės ir M. Šalčiaus dukros Ramintos Šalčiūtės-Savickienės straipsnis apie jo knygas¹ ir R. Šalčiūtės-Savickienės straipsnis apie M. Šalčiaus raštus ir jų leidimą². Šios publikacijos tikslas supažindinti mokslinę bendruomenę su neseniai aprašytu M. Šalčiaus archyvinių dokumentų fondu – jo rankraštiniu dokumentiniu palikimu, citatomis iš dokumentų atskleisti įdomią, visapusišką asmenybę.

1995, 1997 m. Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka įsigijo žymaus keliautojo, pedagogo, visuomenės veikėjo M. Šalčiaus rankraštinių dokumentinių palikimą, kurį sudaro biografinė medžiaga, kūrybinės, darbinės, visuomeninės veiklos dokumentai, labai gausi korespondencija, šeimos, giminių, kitų organizacijų, buities dokumentai, ikonografija. Jį bibliotekai perdavė M. Šalčiaus dukra Raminta Šalčiūtė-Savickienė, kuri daugiausia prisidėjo prie tėvo rankraščių ir kitos archyvinės medžiagos surinkimo ir išsaugojimo.

Daugeliui M. Šalčius žinomas kaip kelionių knygos „Svečiuose pas 40 tautų“ autorius. Jis buvo ne tik žymus keliautojas, žurnalistas, bet ir visuomenės veikėjas, kultūros darbuotojas, mokytojas ir vadovėlių autorius. M. Šalčiaus asmenybę padeda atskleisti jo paties sukauptas asmeninis archyvas, kurio dokumentai teikia informaciją ne tik apie M. Šalčių kaip aktyvaus visuomenės nario veiklą ir gyvenimą, bet yra nemažai medžiagos pedagogikos, spaudos, kultūros, turizmo, diplomatijos istorijai. Svarbią vietą M. Šalčiaus rankraštiniam palikime užima korespondencija. Tai informacijos šaltinis, leidžiantis geriau susipažinti su lietuvių išeivių gyvenimu JAV ir Pietų Amerikoje, to meto emigrantų nuotaikomis, tarpusavio santykiais, socialine padėtimi, įvairių tautinių organizacijų ir partijų veikla. M. Šalčiaus rašytojo talentas išryškėjo 1935 m., išleidus jo kelionių po pasaulį aprašymų knygą „Svečiuose pas 40 tautų“, kurios fragmentiški rankraštiniai variantai yra išlikę M. Šalčiaus fonde. Jo nuolatinis bendradarbiavimas ir tiesioginis darbas daugelyje Lietuvos ir užsienio laikraščių nulėmė fonde esančių straipsnių gausą. Jis žinomas ir kaip aktyvus tautinio atgimimo Lietuvoje dalyvis, naujų idėjų iniciatorius ir įgyvendintojas. Apie tai byloja jo darbai PEN klubo veikloje, Lietuvių mokslo draugijoje, Šaulių, Lietuvos žurnalistų ir turizmo sąjungose, Ekonominių studijų draugijoje. Sunku atrasti sritį, kuria nebūtų domėjęsis M. Šalčius, todėl remiantis jo archyve sukaupta medžiaga bus apžvelgiamos tos M. Šalčiaus veiklos kryptys, kurias geriausiai atspindi pats rankraštinis dokumentinis palikimas: M. Šalčius – pedagogas, žurnalistas, keliautojas, be abejo, aptariant ir kitus M. Šalčiaus archyve esančius dokumentus.

Fondo sudarytojas Matas Šalčius gimė 1890 m. rugsėjo 20 d. Čiudiškių kaime, Klebiškio valsčiuje, Marijampolės apskrityje. Pranės ir Juozo Šalčių gausioje šeimoje augo 9 vaikai, iš kurių Matas buvo ketvirtas. M. Šalčiaus asmeniniame archyve esančiuose atsiminimuose, autobiografijoje, dienoraštinio pobūdžio fragmentiškuose užrašuose, randame informacijos apie jo vaikystę, pirmuosius mokytojavimo metus Skuode. Jie įrišti į vieną knygą ir apima jo gyvenimo laikotarpį su dideliais tarpais nuo 1908 m. iki 1928 m. Kaip rašė pats M. Šalčius savo autobiografijoje „Mano tėvas paeina nuo senos Šalčių giminės“³ ir duomenų apie jo šeimą jau galima rasti XVIII a. dokumentuose. Pačias pirmąsias raidžių pažinimo pamokas jis gavo iš savo motinos, bet nebuves stropus mokinys. Tačiau tėvai atkakliai siekė savo sūnaus išsimokslinimo ir Matas privačiai mokėsi Prienuose „pas prapesorių“⁴, o vėliau – Marijampolės gimnazijoje.

1905 m. įvykių metu M. Šalčius aktyviai įsijungė į pažangiosios moksleivijos veiklą, pasisakiusią prieš rusinimo politiką Lietuvoje, todėl buvo suimtas ir tardytas, o vėliau pašalintas ir iš gimnazijos. Mokslus teko tęsti savarankiškai. Didelę įtaką jo pasaulėžiūrai ir tolesniam tobulėjimui pedagogikos srityje jam padarė knygnešys ir spaudos darbuotojas Pranas Kriaučiūnas, kurio tėviškėje Bundzuose M. Šalčius privačiai mokytojavo nuo 1906 m. rudens, o archyve esantis Kauno gimnazijos išduotas 1907 m. balandžio 6 d. atestatas liudija M. Šalčių išlaikius keturių žemesnių gimnazijos klasių kurso programos egzaminus⁵. O vėliau „[...] stojau į „Saulės Mokytojų kursą“, vos atsidariusius 1907 m. rudenį“⁶, – prisiminė M. Šalčius. Tada jį apėmusius jausmus ypač vaizdžiai išreiškė 1908 m. užrašuose, džiaugėsi pagaliau tapęs liaudies mokytoju. Išlaikius egzaminus, jis Kauno gubernijos liaudies mokyklos direktoriaus buvo paskirtas į Skuodo pradžios mokyklą. Pradėjęs mokytojauti M. Šalčius stengėsi tobulėti ir kaupti pedagoginę patirtį. Užrašų knygutėse galima rasti įrašų, rodančių, kokias moralines nuostatas M. Šalčius kėlė ir sau, pavadinęs „Prisakymai sau“, tame tarpe „Kiekvieną dieną lietuviškai rašyti, bent kelis žodžius“⁷, skaitė V. Šekspyra, V. Hugo, E. Zola, užrašinėjo smulkiają tautosaką. Tuo paskyrimu M. Šalčius labai džiaugėsi, tačiau teko ir karčiai nusivilti. Anot M. Šalčiaus vyresniuoju mokytoju dirbo „[...] surusėjęs gudas Rudčuk“⁸. Apie tai jis rašė ir laiške būsimai žmonai Bronislavai Rožanskaitei „Mokykla nors ir didelė, bet tamsi ir šalta [...]“⁹, apie kolegą mokytoją – „Pirmas jo žodis į mane rusiškas „Здравствуйте“. Ir paskui per visą ištisą dieną vis girdžiu tik rusiškai, rusiškai ir rusiškai kalbant! Aš nieko nesakyčiau, kad gyvenčiau kur nors gilioj, tamsioj „Meškorijoj“, o dabar aš esu Lietuvoj – Žemaitijoj“¹⁰. Kovojęs prieš Lietuvos rusinimą dabar pats turėjo mokyti vaikus rusų kalba. Jis sau priekaištavo: „Ir persistatyk sau kokią aš pildau ten „nuodėmę“, kokią aš dedu an savęs dėmę! Aš mokinu vaikus vien tik rusiškai!“¹¹. Be darbo mokykloje, M. Šalčius įsitraukė ir į mokytojų sąjungos veiklą. Šiaulių miesto gegužinėse inteligentai organizuodavo slaptų organizacijų pasitarimus ir suvažiavimus. Archyve yra išlikęs M. Šalčiaus pranešimas, skaitytas 1910 m. vienoje iš tokių gegužinių. M. Šalčius kalbėjo apie mokytojo darbą, jam keliamus uždavinius, pasidalijimą darbo patirtimi. Kita vieta mokytojams susiburti buvo Lietuvių mokslo draugijos organizuojami suvažiavimai Vilniuje. Paminėtina fonde išlikę „Lietuvių mokslo draugijos V-jo visuotinio susirinkimo Vilniuje 1911m. liepos 12-15 d. programa“ bei tame susirinkime 1911.VII.14 M. Šalčiaus skaityto pranešimo „Tyrinėjimas pedagogijos srityje pritaikinant prie Lietuvos“ juodraštinis fragmentiškas rankraštis. Pranešime buvo aptariamos įvairios pedagoginės srovės. „[...] rūpėjo [...] sužadyti mintį mūsų mokytojų ir visuomenės svarbioje pedagogijos srityje jau bendromis jėgomis išdirbus savo kraštui tikrai naudingą mokyklą“¹², – rašė M. Šalčius.

Mokydamasis M. Šalčius pradėjo bendradarbiauti spaudoje, o vėliau, kai prie „Lietuvos ūkininko“ buvo pradėtas leisti priedas „Mokykla“, tapęs mokytojų sąjungos laikraščiu, Felicija

Bortkevičienė pakvietė tapti jo redaktoriumi. M. Šalčius rašė: „Mokyklos“ redagavimas nebuvo man lengvas darbas. Redaguoti „Mokyklą“ reiškė parūpinti [...] straipsnių, korespondencijų pačiam parašyti”¹³. „Mokyklą“ jis redagavo 1910–1914 m., rašė auklėjimo, mokytojų rengimo, pedagogikos istorijos temomis. Paminėtini straipsniai, kurių rankraščiai išlikę M. Šalčiaus fonde: „Kaip seniau mokydavo ir kaip dabar mokome“, „Kokius vardus lietuviai turėtų duoti savo vaikam“, „Literatūros ir rašto kilmė“, „Mokyklų administracija“, „Mokytojas“, „Reikia daugiau Lietuvių mokytojų!“, „Gamtos mokymas mūsų pradedamosiose mokyklose“, „Lietuviškosios mokyklos uždavinys“, „Sena ir nauja pradinė mokykla“, „Žvilgsnis į Lietuvos ateitį“ ir kt. Vieni straipsniai buvo išspausdinti, o kiti liko M. Šalčiaus rankraščiuose.

Mokytojaudamas Skuode M. Šalčius jautė vis didesnę nusivylimą savo darbu, negalėdamas mokyti vaikų lietuvių kalba, o be to nesulaukė ir Skuodo gyventojų palaikymo, kurio tikėjosi. Jis kreipėsi į Kauno gubernijos liaudies mokyklų inspektorių, prašydamas jį perkelti į kitą mokyklą. Po trejų metų M. Šalčius pagaliau perkeliamas dirbti į Vytogalą (Šilalės r.). Tai liudija Kauno gubernijos Liaudies mokyklos inspektoriaus 1911 m. rugsėjo 8 dienos raštas, kuriuo M. Šalčius paskiriamas dirbti Vytogalos pradinės mokyklos mokytoju¹⁴. M. Šalčius džiaugėsi galėsiąs pagaliau savarankiškai mokytojauti, tačiau tikrovė buvo kitokia. „Vaikų ligšiol tik 17 teatvedė ir tai daugiausia iš kitų sodžių. Vytogaliečiai išsiskirstę jau į viensėdžius dar negali savo vaikų leisti jiems ganyti reikia”¹⁵, – rašė M. Šalčius 1912.IX.10 laiške žmonai.

Kuriantis tautinei mokyklai, didėjo ir naujų lietuviškų vadovėlių poreikis. „Iš mokslo reikalui sukaupto folkloro pradėta atrinkti vaiko pasaulėjautai artimus kūrinus. Pasakos, dainos legendos, padavimai, smulkioji tautosaka, vaikų skaitiniuose būdavo pateikiamos įvairiomis formomis [...] buvo verčiamos literatūrinės eiliuotos ir prozos pasakos”¹⁶. M. Šalčius taip pat prisijungė prie tautinės mokyklos kūrimo, dirbdamas mokykloje jautė vadovėlių stygių. Jis parengė knygelį vaikams, išleistą „Mokyklos knygyno“ serijoje. Fonde yra keletas M. Šalčiaus parengtų knygelį rankraščių su autoriaus pastabomis ir priedais, kai kurių išlikę tik fragmentai: „Indomūs gyvuliai“, „Ali Bekas“, V. Avenarijaus. „Pasaka apie vieną bitelę“, „Nelius ir Patrašas“, K. Anderseno „Lakštingala“, „Eglė“. Visas knygeles iliustravo dailininkas Antanas Jaroševičius. Paminėtinas dailininko 1913.XII.4 atvirlaiškis M. Šalčiui dėl iliustracijų jo parengtai knygelei „Eglė žalčių karalienė“ su perfotografuota iliustracija atvirlaiškio pirmoje pusėje. Be šių knygelį M. Šalčius rengė ir skaitinių knygų vaikams „Žinynėlis“, kuri 1918 m. išleido lietuvių spaustuvė Voroneže. Fonde esantis rankraštis byloja, kad M. Šalčius jį parengė jau 1916 m. Worcesteryje, kai gyveno JAV, o 1921 ir 1922 m. „Švyturio“ bendrovė Lietuvoje išleido papildytas šių skaitinių knygeles, kurių fragmentiški rankraščiai taip pat išlikę M. Šalčiaus archyve. Parašė „Lietuvių rašybos vadovėlio“ pirmąją dalį (1914), kuris nebuvo

publikuotas. Archyve esančiuose spaudos darbuotojo Antano Rucevičiaus laiškuose aptariamai M. Šalčiaus pasakų knygelių vaikams leidybos klausimai, cituojamos ir kalbininko J. Jablonskio laiškų ištraukos, kuriuose jis išreiškia savo kritines pastabas dėl šio vadovėlio leidimo tikslingumo¹⁷. Gyvendamas JAV M. Šalčius parengė ir „Pradedamąją aritmetiką“, pasirašydamas slapyvardžiais Š. A ir M. Š., kurio rankraštis yra M. Šalčiaus archyve. Buvo parengęs ir žodyną „Практическій русско-литовскій словарь (с краткою граматикою литовскаго языка и удареніями)“, kuris nebuvo išleistas ir liko tik rankraščiuose. Tačiau M. Šalčiaus susirašinėjimas su Kazimieru Būga leidžia manyti, kad kalbininkas pasinaudojo kai kuriais šio žodyno žodžiais. M. Šalčius, atsiliepdamas į K. Būgos raginimą siųsti rengiamam lietuvių kalbos žodynui medžiagos, 1921.VI.17 laiške rašė siunčiąs „savo kokia 10 metų atgal rašytą žodyną, skirtą rusų mokytojų naudojimui, bemokant mūsų krašto mokyklose [...]“¹⁸. O K. Būga 1921.VII.12 laiške patvirtina, kad išsirašys į korteles keletą „retesnių žodžių“¹⁹.

M. Šalčiaus laišakai teikia informaciją apie kitą jo kreipimąsi į Šiaulių apskrities mokyklų inspektorių su prašymu perkelti į Šiaulių apskritį, tačiau įvykiai pakrypo į kitą pusę. 1913 metų pabaigoje Peterburge buvo sušauktas visuotinas Rusijos pedagogų suvažiavimas. M. Šalčius ryžosi pasinaudoti proga ir nuvykti į suvažiavimą. „[...] išsirūpinau sau pranešimą apie Lietuvos pradžios mokyklų būklę“²⁰. Apie savo nuotaikas jis rašė žmonai 1913.XII.25 laiške: „Be galo pakeltas upas visų suvažiavusiųjų. Visas Peterburgas lenkiasi prieš liaudies mokytojus. Begalės naujų įspūdžių, pergyvenimų, patyrimų ir jausmų“²¹. Apimtas pakilios nuotaikos M. Šalčius savo pranešime griežtai pasmerkė Lietuvos mokyklų rusinimo politiką, todėl, grįžus iš Peterburgo, M. Šalčius buvo atleistas iš mokytojų pareigų ir jam buvo uždrausta gyventi Kauno gubernijoje. Su M. Šalčiaus išvyka į suvažiavimą susijusių rankraštinių dokumentų archyve nėra, išlikusi tik knygelė „Резолюции 1-ого Всероссийскаго Съезда по вопросам народнаго образования съ 22 декабря 1913 г по 3 января“, išleista Sankt Peterburge 1914 m.

Netekęs darbo kurį laiką bendradarbiavo „Vilniaus žinių“, „Lietuvos ūkininko“ laikraščiuose. 1914 m. prasidėjus karui buvo mobilizuotas į caro armiją, tačiau trumpam jį paleidus, Maskvoje mokėsi anglų kalbos, lankė sąskaitininkų kursus. Rankraštiniame fonde yra M. Šalčiaus ranka užpildytas prašymas priimti lankyti sąskaitininkų kursus Maskvos komercijos instituto sąskaitininkų kursų vedėjui. Ten jis domėjosi Rusijos pedagogų asociacijos veikla, todėl neatsitiktinai jo fonde – 1915 m. Rusijos pedagogų asociacijos kreipimasis į Amerikos mokytojus dėl moralinės ir materialinės paramos Lietuvos, Kuršo, Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos mokytojams, ištremtiems į Rusijos pakraščius, raštai dėl mokytojų ir mokinių tremtinių gyvenimo ir darbo sąlygų pagerinimo. Apie to meto lietuvių emigrantų socialinę padėtį Maskvoje randame informacijos ir M. Šalčiaus laiške Mykolui Rožanskui²².

Tais pačiais metais M. Šalčius išvyko į JAV per Sibirą, Kiniją, Japoniją į San Franciską, kur išsilaipino 1915 m. spalio pabaigoje. Iš M. Šalčiaus fonde esančių 336 laiškų daugiau kaip 100 laiškų yra susiję su M. Šalčiaus gyvenimu ir darbu JAV. Ypač daug informacijos apie išeivių lietuvių gyvenimą JAV, jų veiklą, tarpusavio santykius, to laikotarpio emigrantų nuotaikas atspindi M. Šalčiaus susirašinėjimas su JAV visuomenės ir kultūros veikėjais, tokiais kaip Jonu Šliūpu, jo žmona Liudmila Šliūpiene, dukra Aldona Šliūpaite, Jonu Čėsna, Jonu Lopeta-Lopatto, Karoliu Vairu-Račkausku, Albinu Rimka, Romualdu Adžgiu-Adžgausku, Juozu Ambraziejumi, Kaziu Broniumi Balučiu, broliu Jonu Šalčiumi ir kt. Apie JAV gyvenančių tautiečių pastangas pagelbėti gyvenantiems tolimojoje tėvynėje, apie paties M. Šalčiaus kaip visuomenininko ir pedagogo darbą byloja M. Šalčiaus laiskai broliui Petriui Šalčiui, vienam žymiausių ekonomistų, kuris tuo metu mokėsi Maskvos universitete. 1916. II.1 atvirlaiškyje, rašytame rusų kalba, kad tekstas būtų suprantamas karo cenzūrai, jis džiaugėsi įkūręs lietuvišką mokyklą, kurioje mokėsi 50 mokinių²³, o vėlesniame 1916.III.16 laiške pridūrė: „Dirbu savo akademijoje ir spaudai – Amerikos lietuviui“²⁴. M. Šalčius ne tik bendradarbiavo JAV išeivijos spaudoje, bet ir Petrapielyje susikūrusio Lietuvių komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpti naujame laikraštyje „Lietuvių balsas“. „Amerikos gyvenimą plačiai aprašydavo dr. Šliūpas, kun. J. Žilius, P. Karuža ir M. Šalčius“²⁵, – rašė žymus teisininkas, politikos ir visuomenės veikėjas, tuometinis komiteto vicepirmininkas Martynas Yčas. Fonde yra išlikęs M. Yčo su žmona Hipatija 1916.XII.11 siųstas pasveikinimas M. Šalčiui iš Bergeno.

Bendraujant su JAV lietuviais daugelis jų teiraudavosi apie savo gimines, karo išblaškytus ir po Rusiją, todėl jis kreipėsi į brolių, prašydamas jo tarpininkauti sužinant pabėgėlių lietuvių adresus iš Maskvos, Voronežo ir kitų vietų ir pranešant juos „Amerikos lietuvių“ administracijai. M. Šalčiaus laiskai artimiesiems – tai žinios ir apie to meto žymius rašytojus, visuomenės veikėjus emigravusius į JAV, apie jų santykius su kitais išeiviais, jų visuomeninę veiklą: „Bulotai ir Žemaitė Amerikoje, kuniginiai eina prieš juos, taip, kaip kadaise cicilikai prieš Tumą ir Olšauską“²⁶, „Mačiausi su Bulotais ir Žemaitė. Jie čia surinko pas mus apie 400 \$, o „Žiburėliui“ 90 \$“²⁷. Čia M. Šalčius mini šelpimo draugiją „Žiburėlis“, kurioje 1915 m. buvo įsteigtas Žemaitės vardo fondas ir kurio lėšomis buvo remiami pažangūs moksleiviai, rašytojai, menininkai. Ypač šiltai ir apie tikrą lietuvišką atmosferą, tvyrojusią aušrininko, visuomenės veikėjo šeimoje atsiliepė laiške broliui Petriui Šalčiui: „Viešiu Daktaruose Šliupuose [...] Jie patys nepametusių lietuvių dvasios ir vaikai joje užauginti. Visas mano buvimo laikas jų šeimynoje tai švelnus pagarbos ir džiaugsmingos lietuvių giesmės valandos taip jie gyvena ir kvėpuoja Lietuva ir jos sielvartomis“²⁸. M. Šalčiaus fonde yra nemažas pluoštas laiškų, rašytų Šliūpų šeimos narių: Jono Šliūpo – 8 laiskai, Kęstučio Šliūpo – 2, Liudmilos Šliūpienės – 22, Aldonos Šliūpaitės – 4, kuriuose taip pat gausu lietuvių išeivijos gyvenimo ir veiklos realijų. Pats

gi M. Šalčius važinėjo po Pensilvanijos, Ohajaus, Masačusetso valstijas, skaitydamas paskaitas Tėvynės Mylėtojų, Susivienijimo Lietuvių Amerikoje draugijose. Fonde yra keletas plakatų su skelbimais apie M. Šalčiaus skaitomas paskaitas ir kvietimais jose dalyvauti. M. Šalčiaus laišakai broliui Petru Šalčiui byloja apie lietuvių išeivijos pastangas remti okupuotoje Lietuvoje gyvenančius savo tautiečius ir M. Šalčiaus norą suvienyti įvairių pažiūrų emigrantus bendriems tikslams įgyvendinti. Ypač reikšmingas įvykis buvo lietuvių išeivių 1916 m. lapkričio 1 d. organizuota „Lietuvių diena“ Lietuvai aukoms rinkti, prie kurios sėkmės savo energija ir sumanumu labai daug prisidėjo ir pats Matas Šalčius. „Įvyko viešas susitaikinimas tarp katalikų ir tautininkų. Išrinkta Centralis Lietuvių Komitetas iš 12 asmenų, po 6 asmenis iš katros pusės. Iš tautininkų pusės įeinu ir aš tan komitetan”²⁹, – rašė 1917.VIII.16 laiške broliui. Centrinis komitetas per savo skyrius surinko apie 230000 dolerių³⁰. M. Šalčius vis labiau įsitraukė į kultūrinį ir visuomeninį darbą Amerikoje. Jis dirbo Tėvynės mylėtojų draugijos švietimo komisijoje. Ten parengė ir išleido keletą knygelių, kurių rankraščiai yra išlikę archyve. Viena iš jų „Trumpi pasakojimai apie kasdieninio vartojimo daiktus“. Atsižvelgiant į M. Šalčiaus pastabas, tai jau papildytas knygelės „Kas iš kur pareina“, kurią 1916 m. išleido „Tėvynės“ spaustuvė Niujorke, variantas. Matyt, fonde esantis rankraštis pakartotinai nebuvo išspausdintas. Jis atrinko ir išvertė Č. Darvino knygos „Kelionė Biglio laivu“ ištraukas „Pastabos tarp Pietų Amerikos gyvulių“. Fonde esantis knygos rankraštis yra su redaktorius pastabomis ir labai defektuotas. 1917 m. išleido Lietuvos žemėlapi. Archyve yra išlikusi M. Šalčiaus korespondencija su Niujorko žemėlapių spausdinimo bendrove „C.S Hammond & Company“ jo parengto žemėlapių leidybos reikalais, taip pat daugiau nei trisdešimtys JAV lietuvių laišakai dėl žemėlapių įsigijimo. Gyvendamas už Atlanto M. Šalčius susipažino ir bendravo su daugeliu kitų išeivijos visuomenės veikėjų, rašytojų. Paminėtini M. Šalčiui rašytų laiškų siuntėjai iš JAV : Romanas Karuža, Bladas Vencius, Jonas Sekys-Sekevičius, Antanas Zimnickas, Aleksandras Žalpis, Antanas Žymantas, Konstantinas Norkus, Leonas Blynas, Juozas Naikus, Kazys Draugelis ir daugelis kitų.

Laiškuose artimiesiems M. Šalčius labai gyvai pasakojo apie savo atvykimą į Niujorką ir taikliai perteikė ten tvyrojusią atmosferą: „Tai tikras pasaulio pilvas. Čia dabar plaukia, per tą pasaulio pilvą baisi aukso upė ir vienus gniuždo, sutrina savo našta, kitus iškelia į padanges [...] skubinimasis, bėgimas, spaudimasis, lipimas vienas per kitą visame kame – tai New Yorko dvasia”³¹. M. Šalčius visada buvo kupinas naujų idėjų ir sumanymų. Laiške broliui Petru jis rašė apie savo ir Jono Blažio (gydytojo, tuo metu gyvenusio Rusijoje) sumanymą steigti rusų-amerikiečių informacijos biurą, kuris užsiimtų mokytojų paieška ir jų rekomendavimu vykti dirbti į Rusiją. Žymus spaudos darbuotojas ir tautosakininkas Petras Virakas, kurio nedidelė rankraščių kolekcija yra saugoma Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių

skyriuje (F27) savo atsiminimuose apibūdino M. Šalčių kaip gerą kalbėtoją, turėjusį skardų balsą. Prisiminė, kad M. Šalčius važinėjo po įvairias lietuvių kolonijas, skaitydamas paskaitas, kalbėdavo įvairių partijų susitikimuose ir, kad „mokėjo kalbėti nė vienu nežaisdamas“³². M. Šalčius kartu su P. Viraku skatino grįžti lietuvius į tėvynę, o apie sumanymą mokytojams vykti į Lietuvą P. Virakas rašė: „Pagalios M. Šalčius pranešė iš Chicagos – žinai kiek mokytojų sutinka važiuoti į Lietuvą? Viso labo tikrai tris: Aš, tamsta ir panelė Ipatija Šliūpaitė“³³. Dažnai M. Šalčius visuomeninius reikalus keldavo į pirmą vietą. Jis ir pats apie tai 1917.IX.9 rašė broliui „kadangi visuomenės dalykai svarbesni už asmeninius, tai nuo visuomeninių pradėsiu“³⁴. Po Rusijos revoliucijos daugelis Amerikoje gyvenančių lietuvių panoro grįžti į Lietuvą. Apie tai M. Šalčius užsiminė ir broliui Petriui: „Gi daugelis Amerikos lietuvių vis neliauja svajoję į laisvą, nepriklausomą Lietuvą sugrįžti ir ten pradėti naują gyvenimą [...]“³⁵. Gyvenant JAV, M. Šalčiui tekdavo tarsi ir Lietuvos ambasadoriaus vaidmuo. Jo archyve esantys Nikodemo Gendroliaus, P. Kazlausko, S. Cverkos, K. Garmus (Garmutės), Juozo Mažeikos ir kitų išeivių laišakai byloja, kad į jį kreipdavosi nemažai tautiečių, teiraudamiesi apie grįžimą į tėvynę, nuosavo verslo galimybes Lietuvoje, materialinės paramos suteikimo Lietuvoje likusiems artimiesiems.

1917 m. JAV įsitraukus į karą, M. Šalčius buvo pašauktas į kariuomenę. Apie tai randame žinių spaudos darbuotojo, daugelio JAV lietuvių leistų laikraščių redaktoriaus Vinco Jokubyno 1917.XI.2 laiške žurnalistinei Jonui Strimaičiui. Tačiau M. Šalčius nusprendė geriau grįžti į Lietuvą ir per Japoniją patraukė tėvynėn. Jau plaukdamas laivu jis džiaugėsi, kad išmoko puikiai anglų kalbą. „O kas pirmiausia tai Shackespear’ą [...] Byron’ą ir kitus galiu skaityti originaluose ir net gana vikriai versti“³⁶. M. Šalčiui ne iš karto pavyko sugrįžti į Lietuvą, pusę metų jis turėjo praleisti Japonijoje, ten bendravo su aukštųjų mokyklų studentais, rašė į vietos laikraščius. Vėliau Vaclovo Biržiškos padedamas pasiekė Lietuvą ir apsigyveno Linkuvoje, kur jo laukė šeima. M. Šalčius parengė ir anglų kalbos skaitinių mokykloms, kurie liko rankraščiuose, „The Reader for Lithuanian Schools=Anglų kalbos skaitymo knyga.“ pirmąją dalį. Kurį laiką M. Šalčius dirbo Lietuvos spaudos biure, buvo vienas iš Šaulių sąjungos steigėjų, parengė jos įstatus. Fonde yra įstatų projektas, paruoštas spaudai su M. Šalčiaus pastabomis. Jis buvo ir Šaulių sąjungos laikraščio „Trimitas“, išleisto 1920 m., pirmasis redaktorius. Randame ir slaptos lenkų karinės organizacijos POW (Polska organizacja wojskowa) 1919 m. raportų kopijas, kurių dalis buvo panaudota M. Šalčiaus parengtai knygai „Lenkų sąmokslas Lietuvoje“, 1920 m. vėliau jis ėjo spaudos agentūros „Elta“ direktoriaus pareigas. M. Šalčius dirbo „Lietuvos“ dienraštyje, o 1921 m. susirgęs gydėsi Karaliaučiuje, rašė 1918 m. pradėtą knygą „Prekybos istorija“, kurio fragmentiškas juodraštis yra išlikęs M. Šalčiaus fonde. 1922 m. sausio 13 d. M. Šalčius įstojo į Lietuvos žurnalistų sąjungą. Apie narystę liudija fonde esantis šios sąjungos pažymėjimas, išduotas 1933.X.19, taip pat šios sąjungos klubo nario bilietas Nr. 1 su

rašytojo Fausto Kiršos parašu, rašytojų ir žurnalistų liudijimas papigintam bilietui gauti, pakvitavimai dėl nario mokesčio, kvietimai dalyvauti sąjungos susirinkimuose, komisijos žurnalistų būklei pagerinti ir pakelti darbai ir nutarimai ir kt. Paminėtinas ir žurnalisto Edvardo Selenio 1934.XI.27 laiškas, kuriame prašo M. Šalčių tarpininkauti sprendžiant provincijos žurnalistų problemas būsimame sąjungos suvažiavime³⁷. M. Šalčius visą laiką stengėsi įgyti naujos patirties ir žinių, todėl 1924 m. pradėjo studijuoti ekonomiką Lietuvos universiteto Teisės fakultete. Iš to laikotarpio yra išlikę keletas paskaitų mašinraštiniai konspektai, Lietuvos universiteto laisvojo klausytojo asmens liudijimas, išduotas 1925.X.16.

M. Šalčius dirbdamas Šaulių sąjungoje, kartu redagavo ir „Trimito“ laikraštį. Norėdamas pasidalinti žurnalistine patirtimi ir parengti daugiau profesionalių žurnalistų, 1925 m. M. Šalčius suorganizavo reporterių kursus prie „Trimito“ laikraščio redakcijos. Fonde yra pluoštelis dokumentų: tai kursų dalyvių sąrašai ir pastarųjų žurnalistiniai bandymai, informacinės žinutės, sąskaitos, kvitai už atsiųstas paskaitas, kanceliarinių ir kitų prekių įsigijimą, kursų baigimo pažymėjimai, keletas M. Šalčiaus parengtų paskaitų reporterių kursų dalyviams, taipogi kursų dalyvių laišakai M. Šalčiui dėl informacijos apie pačius kursus, mokesť, rašinių apimtį ir kt. Paminėtini tokie reporterių kursų dalyviai kaip Andrius Barkauskas, Petras Barzda, Petras Babeckis, Jonas Jautžemis, Kazys Kemežys, Juozas Gudjurgis, Vladas Kirlys, Mykolas Pakštas, Juozas Obelienius, Jonas Šapokas, Bronius Zaranka, Leonas Žurauskas ir daugelis kitų.

Nauja M. Šalčiaus veiklos sritis buvo PEN tarptautinio rašytojų klubo Kaune skyriaus įkūrimas. M. Šalčių šiai veiklai paskatino Lietuvos generalinio konsulato Londone darbuotojas Kazys Gineitis. Apie tai rašoma viename iš penkerių K. Gineičio laiškų, esančių fonde. Jis rekomendavo M. Šalčių tapti šio klubo Kaune skyriaus sekretoriumi. Sušaukus rašytojų susirinkimą 1926 m. kovo mėnesį buvo įkurtas PEN skyrius Kaune, o gegužės mėnesį M. Šalčius su rašytoju F. Kirša atstovavo Lietuvą ketvirtajame šio tarptautinio klubo suvažiavime Berlyne. F. Kirša pabrėžė, kad dalyvavimas buvo reikšmingas, „padaryta daug ryšių, lietuvių literatūrai kelių pratrinti in kitų literatūrų laukus“³⁸. PEN klubo veiklos medžiagos randame ir M. Šalčiaus fonde. Tai 1924-1926 metų klubo veiklos ataskaitos, klubo kongresų Briuselyje ir Osle programos, įstatai, knygų sąrašai, M. Šalčiaus susirašinėjimas su PEN klubo skyriais Bulgarijoje, Vokietijoje ir kitose šalyse, PEN klubo skyriaus Kaune įkūrimo, dalyvavimo suvažiavimuose Berlyne, Briuselyje, Vinco Mykolaičio-Putino išrinkimo PEN klubo Kauno skyriaus sekretoriumi, bendradarbiavimo rengiant specialų biuletinį, skirtą vertimo problemoms ir kitais klausimais. Yra PEN klubo informacinio biuletinio, išleisto Londone 1927 m., vienas egzempliorius.

Išlikę dokumentai liudija, kad M. Šalčius kurį laiką dirbo 1926 m. Daugpilio konsulate, o 1928 m. pavasarį buvo išvykęs į tarptautinę studentų konferenciją Anglijoje, apie kurią randame

užuominų M. Šalčiaus dienoraštinio pobūdžio užrašuose, yra Anglijos ir Velso nacionalinės studentų sąjungos raštai Kauno universiteto studentų atstovybei, kongreso darbotvarkė ir kt. Tų pačių metų rudenį kaip „Lietuvos aido“ korespondentas jis lankėsi Ispanijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje. Iš šių šalių parsivežė labai daug įspūdžių, kuriuos keliaudamas kruopščiai fiksavo. O sugrįžęs rašė: „[...] Lietuvoj atrodo apsiniaukę, debesėtas dangus, šalta po Ispanijai, labai tuščia Virbalio stoty, ypač po Paryžiaus judesio ir kažin kaip nyku [...]”³⁹. Tačiau nepasiduodamas niūrioms mintims tęsė: „Bet reikia stoti į darbą plėsti Lietuvos dirvonų, daryti iš apsiniaukusios Lietuvos saulėtą Ispaniją, judrią Prancūziją ir darbščią Vokietiją”⁴⁰. Kelionėse gimė naujos mintys ir sumanymai. Jis kreipėsi į vyriausybę, teigdamas, kad turizmas galėtų tapti Lietuvai nauju pragyvenimo šaltiniu, pabrėždamas turizmo reikšmę. Jis ėmėsi kurti Lietuvos turizmo sąjungą, parengė jos įstatus ir 1929 m. balandžio mėnesį tapo naujos sąjungos valdybos sekretoriumi, o valdybos pirmininku – Kauno miesto burmistras Jonas Vileišis⁴¹. Fonde yra pluoštelis dokumentų susijusių su M. Šalčiaus veikla šioje sąjungoje: Lietuvos turizmo sąjungos įstatai, turistų, aplankusių Lietuvą 1931–1934 m. statistinės žinios, organizuotų ekskursijų į Romą, Biržus, Dubingius dalyvių sąrašai, sąjungos buhalterinės apskaitos dokumentai, kvietimas M. Šalčiui dalyvauti Lietuvos turizmo sąjungos steigiamajame susirinkime 1929.V.3, straipsnis anglų kalba „Estonians welcome to Lithuania“. Vertingas ir rankraštis „Vadovas po gražiausias ir istorines Lietuvos vietas“, M. Šalčiaus rašytas pieštuku, be pabaigos su karo cenzūros 1929.IV.3 antspaudu ir N majoro parašais. Papildytas šis rankraštis buvo išleistas pavadinimu „Pamatykime Lietuvą“ 1930 m. Kaune, kaip Turizmo sąjungos leidinys Nr. 1, tačiau M. Šalčius neminimas kaip šios knygos vienas iš rengėjų. Yra išlikęs ir nenustatyto asmens pranešimas Lietuvos turizmo sąjungos pirmininkui J. Vileišiui apie lietuvių padėtį lenkų okupuotame Vilniaus krašte, „Lietuvos bičiulių draugiją“, ekskursijų organizavimo galimybes į Vilniaus kraštą ir Lenkiją.

Su M. Šalčiaus veikla Ekonominių studijų draugijoje veikloje yra susiję keletas dokumentų: M. Šalčiaus parengto kreipimosi tapti draugijos nariu rankraščio fragmentas, 1929.II.25 draugijos valdybos posėdžio protokolas, kvietimai į paskaitas ir draugijos susirinkimus. Jis parašė nemažai straipsnių šia tema: studiją „Miestų planavimas“ (rankraštis defektuotas, be pradžios), „Mūsų ekonominio gyvenimo apžvalga“, „1929 m. biudžeto pakeitimas“, „Dėl spaudos balsų apie biudžetą“, „Gamybos reguliavimas“ „Ūkiška apžvalga“, „Kredito įstaigos“, „Eksporto reikšmė mūsų krašto ūkiui“, „Kainų reguliavimas“.

Dirbdamas Lietuvos turizmo sąjungoje M. Šalčius turėjo svajonę ir pats pamatyti platesnį pasaulį. Susitikimas su Antanu Poška pastūmėjo jį bendrai kelionei aplink pasaulį motociklu. Parsisiuntę motociklą iš Belgijos jie ruošėsi jau nuo rugsėjo mėnesio, tačiau tik 1929 m. lapkričio 20 d. ankstų rytą iš Kauno per Virbalį išvyko į kelionę. Važiuodamas M. Šalčius užrašinėjo savo patirtus įspūdžius ir siuntė į Lietuvą nedidelius kelionių reportažus. Fonde yra

M. Šalčiaus kelionių užrašai, apimantys laikotarpį nuo 1929.XI.20- iki 1930 XI.1. M. Šalčiaus laišakai rašyti žmonai ir dukroms taip pat teikia labai daug informacijos apie jo ir A. Poškos kelionę, nemažai geografijos žinių. Patirtus išpuolimą jis aprašė ne tik kaip stebėtojas iš šalies, bet stengėsi pažinti ir tų šalių kultūrą, buitį, aplinką, išmokti bent keletą žodžių, frazių, įgalinančių artimiau bendrauti su tos šalies žmonėmis. Apie tai byloja paties M. Šalčiaus užrašyti įvairių kalbų šnekamosios kalbos žodžiai. M. Šalčiaus laiškuose žmonai randame įdomius ir vaizdingus keliautojo pastebėjimus iš Čekoslovakijos: „[...] kalnai šiaurėj blogi – ant plento priberta laisvų akmenų [...] žmonės važinėja karvėmis, kurios atrodo tokios vargšės, nelaimingos, kad jas norėtum apsikabinti ir pabučiuoti [...]“⁴². Kadangi į kelionę jie išvyko pasiėmę labai nedaug pinigų, anot A. Poškos jis turėjęs 27 dolerius ir šešias vokiškas markes, M. Šalčius tik 42 dolerius⁴³. Jie galvojo užsidirbsią pinigų tolimesnei kelionei, skaitydami paskaitas. Tai patvirtina ir M. Šalčiaus laišakai artimiesiems „Prahaj sugaišome su paskaita apie Lietuvą. Vienoj [...] taip pat turėsime paskaitą apie Lietuvą“⁴⁴. M. Šalčius ne tik turėjo užsidirbti pinigų kelionei, bet ir išlaikyti Lietuvoje likusią šeimą. Jis savo naujus kelionėje nutikimus ir patyrimus aprašė gausiuose straipsniuose, siųstuose Lietuvos laikraščiams: „Naujajai Romuvai“, „Mūsų rytojui“, „Lietuvos aidui“, „Trimitui“, „Kariui“, „Tautos ūkiui“ ir kitiems. Pirmąjį straipsnį apie kelionę jis pasiuntė „Lietuvos aidui“: „[...] buvo įdėtas mano pirmas raštas apie kelionę. Ten yra apie 185 eilutės“⁴⁵, – rašė M. Šalčius. Paminėtini ir kiti straipsniai, kelionių apybraižos: „Balkanų savivaldybės“, „Laiškas iš Balkanų“, „Dviejų lietuvių žurnalistų kelionė į Indiją“, „Dvyliktasis amžius „Šan“ valstybėse“, „Iš Kauno po visą pasaulį“, „Motociklu per Europą“, „Indijos judėjimas kryžkelėje“, „Karas Šiaurės Kinijoje“, „Kas darosi arabų pasauly“, „Mongolija – naujoji karo scena“, „Naujoji Palestina kūrime“. M. Šalčius puikiai mokėjo parinkti epitetus, apibūdinti ir aprašyti lankytas vietas: „Viena labai galantiškas miestas [...] Vienoj aš randu daugiausia praktiškumo ir sielos [...]“⁴⁶ M. Šalčius siųsdavo straipsnius ne tik tiesiogiai redakcijoms, bet ir žmonai į namus, kai kurie iš jų rašyti pieštuku ant labai plono popieriaus, todėl dukros perrašę ranka ar spausdinimo mašinėle, nunešdavo straipsnius į laikraščių redakcijas. Dalis išlikusių M. Šalčiaus rašytų straipsnių rankraščių defektuoti: be pradžios, ar fragmentiški. M. Šalčius rašydamas tų šalių, kuriose lankėsi, spaudai savo patirtus kelionių nutikimus, kartu rašė ir apie Lietuvą. Tai liudija nemažas pluoštas M. Šalčiaus straipsnių, rašytų anglų kalba: „By-laws of the Credit Bank of Lithuania“, „From the Baltic to Java on motorcycle“, „The romance of Luristan“, „The progress of the new Baltic States“, „The difficulties of modernised Turkey“, „Humanitarian tendencies in the Baltic world“, „Why arabs oppose the jewish national home in Palestine“, „The Arab hospitality in Syria“ ir daugelis kitų. M. Šalčiaus laišakai – tai informacija ir spaudos istorijai: laiškuose minima, kokį užmokestį gaudavo autorius už straipsnių spausdinimą, nuotraukų patalpinimą laikraštyje ar žurnale. Fonde yra keletas M.

Šalčiaus paskaitų, skaitytų kelionėse: „Paskaita apie kelionę ir Lietuvą“ (Tel Avive), „Фильм впечатлений (в место предисловия)“, paskaita anglų kalba „Gentleman, I come...“ apie Kinijos-Japonijos konfliktą, kitų šalių pagalbą, sprendžiant su konfliktu susijusias Kinijos problemas. Paminėtini ta pačia tema parašytų studijų „Kova dėl Tolimųjų rytų“, „Japan’s invasion of China in 1931-1933 and the further Japanese aspiration in the Far East“ rankraščiai. Tarp M. Šalčiaus asmens dokumentų sudomino vienas spalvingas dokumentas graikų kalba – tai „Parampa tam klubo“ išduotas nario pažymėjimas. Užuominų apie klubą randame M. Šalčiaus kelionių apybraižos „Svečiuose pas 40 tautų“ rankraščiuose ir knygos pirmajame leidime. M. Šalčius jį pavadino „Vaikščiotųjų klubu“⁴⁷, kuriame daugiausia dalyvaudavo studentai, mėgstantys lankytis žymiose Atėnų vietose. O išsamesnį paaiškinimą apie patį klubą galima rasti M. Šalčiaus bendrakeleivio A. Poškos kelionės apybraižoje: „Man teko pristatyti esperantiškai parašytą poemą apie senovės Graikiją, o Matui buvo suteiktas titulas už klubo nariams perskaitytą paskaitą apie Lietuvos ekonomiką ir diplomatiją“⁴⁸. Teherane M. Šalčius su A. Poška išsiskyrė ir tęsė kelionę vienas. Apie išvykimą į Indiją rašė: „Aš ryt-poryt išvažiuoju iš čia į Indiją – į tą užburtą mūsų tautos giminių šali“⁴⁹. Čia jis stengėsi susipažinti su tenykščiais mokslininkais, skaitė paskaitas apie Lietuvą, mokėsi sanskrito kalbos, džiaugėsi išmokęs persų kalbą: „Labai gerai, kad išmokau persiškai, dabar galiu su jais susikalbėti čia Bombėjų [...] Rodos pavyks surengti porą paskaitų apie Lietuvą“⁵⁰. M. Šalčius tęsė savo kelionę ir iš Bankoko rašė: “[...] aš esu Bankoke Sijamo sostinėj, baltųjų dramblių ir lotoso žiedų šaly [...] Aš esu pirmas lietuvis, aplankęs jų šalį po karo“⁵¹. Jis stengėsi bendradarbiauti vietos spaudoje, didžiavosi, kad vietos laikraščiai išspausdino jo straipsnius apie susitikimus su Rabindranatu Tagore ir Gandi. Fonde yra M. Šalčiaus straipsnis „Rabindranatch Tagorės Ašrame“, perrašytas dukros Danutės Šalčiūtės, ir fragmentiškas M. Šalčiaus autografas. M. Šalčiaus kelionė nebuvo tokia lengva, dažnai jis pritrūkdavo lėšų, o ir ne visada laikraščiai spausdindavo M. Šalčiaus straipsnius. Stokodamas pinigų pragyvenimui M. Šalčius rečiau siųsdavo laiškus artimiesiems. Nuvykęs į Šanchajų, jis mokė vietinius anglų kalbos, rašė straipsnius apie miestų planavimą ir siųsdavo „Savivaldybės“ redakcijai. Laiškuose galima rasti informacijos apie Šanchajuje tuo metu gyvenusius per 100 lietuvių, užuominų apie stichinę nelaimę, užklupusią šalį. Gyvendamas Kinijoje M. Šalčiaus gavo „Vienybės“ laikraščio kvietimą redaguoti laikraštį. Jis susiruošė vykti į JAV, tačiau kelionėje japonų buvo sugrąžintas į Šanchajų. Vėliau pasiekė Filipinų salas, o ten užsidirbęs pinigų pasiekė Lietuvą. Grįžęs į tėvynę jis ir toliau dirbo Lietuvos Turizmo sąjungoje, priiminėjo turistus iš Skandinavijos šalių, organizavo savo tautiečių ekskursijas į JAV, po Lietuvą ir kitas šalis, taipogi rengė savo kelionių apybraižą ir tai jam puikiai sekėsi. Jau 1934.VII.19 laiške žmonai rašė: „Aš užimtas savo knygos ruošimu [...] noriu duoti spaudai I dalį savo knygos, tai labai daug darbo“⁵². M. Šalčius labai greitai parengė savo kelionių rankraščius

spaudai, kurie sutilpo į šešis tomus. Fonde yra saugomi knygos „Svečiuose pas 40 tautų“ fragmentiški atskirų knygos dalių rankraštiniai variantai, iš kurių pilniausi yra pirmos knygos dalies rankraščiai, įrišti į vieną knygą. Pirmieji tomai pasirodė 1935 metais. Kaip byloja išlikę dokumentai M. Šalčius rengė savo kelionių pasakojimus ir per radiją: „Kaip keliavau po Aziją“, „Sinajaus beduinių tarpe“, „Kaip žydai kuria savo Palestiną“ ir kitas. M. Šalčiaus susirašinėjimas su Valstybės radifonu leidžia manyti, kad jis paskaitas skaitydavo vakarais, apie pusę valandos, o ir paskaitos buvo ne tik iš kelionių, bet ir ekonomikos temomis. M. Šalčiaus knyga „Svečiuose pas 40 tautų“ sulaukė didelio skaitytojų susidomėjimo“. 1936 m. vasario 17 d. „Spaudos fondas“ jam už šią knygą paskyrė 1000 litų literatūrinę premiją. Jau kitą dieną M. Šalčius išvyko į Pietų Ameriką. Nuvykęs į Braziliją rašė žmonai siunčiąs savo naujų kelionių aprašymą „Pakeliui į Pietų Ameriką“ dienraščiui „Mūsų rytojūs“. Jo archyve yra „Kelionės į Pietų Ameriką“ dieninis, rašytas nuo 1936 vasario iki tų pačių metų balandžio pabaigos. Tai tikrai nedidelis laikotarpis, tačiau kiek daug informacijos apie paties M. Šalčiaus veiklą ir ateities planus, Lietuvos konsulato Argentinoje, lietuviškų mokyklų veiklą, politinių srovių tarpusavio santykius, socialinę emigrantų padėtį galima rasti smulkiai aprašytuose dienoraštinio pobūdžio užrašuose. Draugijos užsienio lietuviams remti prašomas jis turėjo suvienyti, susiskaldžiusius Pietų Amerikos lietuvius, padėti jiems įsikurti. M. Šalčius važinėjo po įvairias Pietų Amerikos kolonijas, skaitydamas paskaitas ir bandydamas sutaikyti lietuvius. Apie įtemptą M. Šalčiaus dienotvarkę byloja ir M. Šalčiaus laišakai žmonai: „Čia dabar aš užimtas paskaitomis ir prakalbomis vietos lietuviams. Kas sekmadienis pasakau po kalbą arba dvi ar atlieku paskaitą. Noriu sutaikinti visus lietuvius“⁵³. M. Šalčius važinėjo po įvairius Argentinos miestus: Cordobą, Rosario, Tucumaną, Santą Fé ir kitus. Iš laiškų matyti, kad M. Šalčius lankėsi Bolivijoje, Argentinoje, Brazilijoje ir Urugvajuje: „Čia, Urugvajuj, aš jau baigiau savo paskaitas po lietuvių kolonijas [...] leisiuosi vėl po Argentiną važinėti ir vyksiu į Čili“⁵⁴. Ypač laiškuose artimiesiems atsiskleidė paties M. Šalčiaus nuotaikos, jo veiklos rezultatai: „[...] yra labai daug darbo po lietuvių kolonijas – man čia vyksta labiau, nei kam kitam, prikalbėti elgtis kaip geriau [...]“⁵⁵. M. Šalčiui labai patiko Bolivija, tiek pati šalis, tiek tos šalies vyriausybės požiūris į emigrantus, todėl planavo įkurti Bolivijoje pirmą lietuvių koloniją. M. Šalčius, mokėdamas gerai ispanų kalbą, rašė straipsnius ir vietos spaudai. Paminėtini jo fonde esantys straipsniai: „La importantia de la unidad de los paises Balticos“, „El coloso Chino“, „Los combates de Nankou defenden los puertos a Mongolia“, „Un vistazo a la estructura economica lituana“, „El arte popular Lituano“, „Vilnius, lugar de los futuros acontecimientos belicos en la Europa Oriental“ ir kiti. Fonde yra išlikusios ir paskaitos, skaitytos Buenos Airėse: 1937.VII.17 paskaita „Darius ir Girėnas ir jų žygis“, keletas paskaitų iš jo kelionių po pasaulį, yra 1936.IX.13 pranešimo „Mūsų išėivija Pietų Amerikoje ir opiausi jos reikalai“ fragmentas. Norėdamas pasiekti geresnių rezultatų vienijant lietuvius, pradėjo leisti

laikraštį „Išvien“. Fonde esančiame dviejų variantų straipsnyje „Ko sieks mūsų laikraštis?“ „Ko mes siekiame?“ urodė naujo lietuvių išeivijos dienraščio „Išvien“ ikslus: „Pirmutinis ir vyriausias mūsų laikraščio uždavinys bus rodyti mūsų išeivius nuo pirmų jo žingsnių Pietų Amerikoje tiesesnę kelią įsikurti“⁵⁶. Pirmųjų „Išvien“ laikraščio tiražai siekė 3000 egzempliorių, o vėliau sumažėjo per pusę. Laikraščio leidimas atėmė labai daug laiko. Neturint pagalbininkų, M. Šalčiui tekdavo dirbti po 14-16 valandų per dieną. „Aš vos galiu pragyventi iš savo laikraščio, jis man užima visą laiką, be to aš įsitraukiau į kolonijos organizavimą ir tą darbą turiu pabaigti ir tiek jį pastūmėti, kad ji nežūtų man išvažiavus“⁵⁷, kartu ir džiaugėsi savo pasiekimais: „Man atrodo, kad aš tik dar vakar atvažiavęs. Pramokau gerai ispaniškai. Greitai žadu pradėti ta kalba paskaitas laikyti“⁵⁸. Iš laiškų matyti, kad M. Šalčius kartu su Jurgiu Dargiu rašė knygą „Be meilės ir be tėvynės“, kurią ruošėsi išsiųsti į Lietuvą „Spaudos fondui“, tačiau negalėjo užbaigti dėl begalės darbų ir pablogėjusios sveikatos. 1938.V.17 d. laiške žmonai rašė, išėinąs iš darbo „Išvien“ redakcijoje ir išvyksta į kelionę. Namiškiai kvietė grįžti M. Šalčių į namus, tačiau 1938.VII.4 laiške jis vėl dvejojo: „Aš myliu savo kraštą, bet kad jis per daug mane skaudina, bus geriau, kad aš iš tolo būsiu ir jo naudai dirbsiu [...] Aš per daug čia įsitraukiau į darbą ir nesutvarkęs kolonijos negaliu grįžti – tai yra mano pasižadėjimo dalykas“⁵⁹. M. Šalčius padėdavo ir į Argentiną ketinantiems atvykti lietuviams, parūpindamas jiems tos šalies vizas. Gyvendamas Pietų Amerikoje jis susirašinėjo su dailininku Jonu Rimša, jau nuo 1929 gyvenusiu Pietų Amerikoje: iš pradžių Argentinoje, o M. Šalčiaus atvykimo metu – Bolivijoje. Fonde yra 26 J. Rimšos laišakai M. Šalčiui, kuriuose rašo apie savo gyvenimą Bolivijoje, kūrybinius sumanymus, kolonijos įkūrimo Bolivijoje reikalais; yra J. Rimšos 1937.I.12 prašymas Draugijos užsienio lietuviams remti valdybai dėl stipendijos suteikimo mokymuisi Nacionalinėje meno akademijoje Buenos Airėse. Su šiuo M. Šalčiaus gyvenimo tarpsniu susiję keletos laiškų siuntėjai: architektas Fausto Alois, Max Portugal, C. Julio Alborta, Eduardas Pačėsa, Klemensas Prielgauskas ir kt. Europoje prasidėjo karas, todėl M. Šalčius vėl rašo žmonai apie savo tolimesnius planus: „Jei apsimamintų su karais Europoje, tai norėčiau pradėti savo didžiąją kelionę nuo Ugnies žemės per Šiaurės Ameriką ir Sibirą į Kauną“⁶⁰. M. Šalčius vėl patraukia į kelionę, į Andus, tik šį kartą dėl lėšų stokos dviračiu. Pasiekęs Čilę, ten, dėl pablogėjusios sveikatos, praleido apie pusę metų. Vėliau jis tęsė savo kelionę per Boliviją, tačiau šio sumanymo nepavyko įgyvendinti. Atvykęs į Guayamerino miestą sunkiai susirgo ir 1940 m. gegužės 26 d. mirė.

Paminėtini ir M. Šalčiaus fonde esantys buities dokumentai, ypač daug sąskaitų už pragyvenimą įvairiuose viešbučiuose, mokesčių kvitai. Kelionėse M. Šalčius buvo sukaupęs ir nemažą pluoštą vizitinių kortelių, adresų tiek pavienių asmenų, tiek ir įvairių įstaigų ir organizacijų, kuriuos artimieji sudėjo į keletą albumų, taip pat jis saugojo bilietus iš savo kelionių. Jo fonde nemažai rekomendacinių laiškų, kurie labai praversdavo keliaujant iš vienos

šalies į kitą, garantuodavo geresnį priėmimą svetur. Fonde yra dukros R. Šalčiūtės-Savickienės surinktos spaudos iškarpos su straipsniais apie savo tėvą. Be rankraštinės medžiagos, tiesiogiai susijusios su M. Šalčiaus gyvenimu ir veikla, išskirtini keletas šeimos asmens dokumentų: jo žmonos Bronislavos Šalčiuvienės pasas, išduotas 1907.VI.30, dukrų Aldonos Šalčiūtės Kauno miesto pradinės mokyklos I ir II skyrių, Danutės Šalčiūtės „Aušros“ mergaičių gimnazijos Kaune III ir IV klasės baigimo pažymėjima. Fonde esančiuose daugiau nei 90 žmonos Bronislavos Šalčiuvienės laišku daugiausia aptariami šeimos buitės, M. Šalčiaus straipsnių spausdinimo reikalai. Artimų M. Šalčiaus giminaičių, pažįstamų JAV laiškuose yra užuominų ir apie M. Šalčių.

Ikonografinio palikimo didžiąją dalį sudaro M. Šalčiaus darytos nuotraukos ir foto negatyvai iš jo kelionių po pasaulį: Čekiją, Indiją, Iraną, Braziliją, Argentina, Urugvajų ir kitas šalis. Kai kurios nuotraukos be anotacijų, foto negatyvai iš kelionių nėra identifikuoti. Šiomis nuotraukomis jis iliustruodavo savo knygas ir straipsnius. Paminėtinos nuotraukos, kuriose M. Šalčius su JAV lietuviais, Anglijos studentais, Argentinos lietuviais. Įdomios ir kitų asmenų nuotraukos: Amerikos lietuvių muzikantų grupinė nuotrauka, Jeruzalės muftijaus Juzufo, JAV lietuvių visuomenės veikėjų: Konstantino Norkaus, Jono Strimaičio, Antano Žymanto, Jono Kulio, Kazio Draugelio portretinės nuotraukos, dailininko J. Rimšos parodos atidarymo La Pase (Bolivija) nuotrauka. M. Šalčiaus giminaičių Petronių, Strukčinskių šeimų, brolio Petro Šalčiaus, Giršos Dubiovskio, brolio Jono Šalčiaus vestuvių nuotraukos – vertingos XX a. pradžios fotografijos menui, to laikotarpio žmonių tipams atspindėti. Nuotraukos darytos žinomų Lietuvos provincijos fotografų C. A. Jasboino, K. Berzino, J. Fišerio, M. Buchgalterio. Keliolika „The Times“ laikraščio redakcijos siųstų nuotraukų Lietuvos dienraščiams, kuriose užfiksuoti įvairūs politiniai, visuomeniniai, socialiniai 1925 m. įvykiai Anglijoje. Kitoje nuotraukų pusėje yra išlikusios anotacijos.

M. Šalčiaus sukauptas archyvas – tai labai įvairiapusis šaltinis mūsų tautos pedagogikos, turizmo, spaudos, diplomatijos, lietuvių išeivijos istorijai. Šią įvairovę sąlygojo be galo platus M. Šalčiaus interesų ratas, pedagoginė ir žurnalistinė patirtis, pradedant nuo pirmųjų straipsnių švietimo, vaikų auklėjimo, savišvietos temomis, skaitinių knygelių vaikams parengimo iki gausių ir profesionalių korespondencijų iš kelionių po įvairias pasaulio šalis daugeliui Lietuvos laikraščių, paskaitų, publikacijų lietuvių, anglų, rusų, ispanų kalbomis užsienio spaudai parengimo, supažindinant su Lietuvos kultūra bei susidariusia politine situacija šalyje, knygų turizmo propagavimo Lietuvoje, jos istorijos, kelionių įspūdžių, studijų Tolimųjų Rytų šalių politikos ir kitais klausimais išleidimo, jo dalyvavimas visuomeninėje politinėje veikloje, bei susiklosčiusios istorinės aplinkybės. M. Šalčiaus rankraštinio dokumentinio palikimo fizinė būklė gana gera, tačiau dalis rankraščių turi defektus, ypač atvirlaiškiai, siųsti iš įvairių pasaulio

šalių. Daugelio straipsnių rankraščių parašymo data nenurodyta, kai kurie iš jų fragmentiški. M. Šalčiaus fonde esanti rankraštinė medžiaga nevienodai informatyvi vienai ar kitai mokslo sričiai. Pakankamai išsamios informacijos galima rasti pedagogikos, spaudos, lietuvių emigracijos istorijai, kitoms sritims – vertingi atskiri pastebėjimai, užrašai, visuomeninės bei darbinės veiklos dokumentuose, M. Šalčiaus bei įvairių asmenų laiškuose esančios žinios. Su M. Šalčiaus rankraštiniu palikimu vertėtų susipažinti tyrinėtojams, norintiems iš naujo pažvelgti į pedagogo, publicisto, keliautojo, visuomenės veikėjo M. Šalčiaus asmenybę, besidomintiems mūsų tautos praeitimi.

Abstract

Archival legacy of Matas Šalčius, journalist, [traveller](#), public and cultural figure, in the National Library of Lithuania

Dalia Tarailienė

In 1995 and 1997 Martynas Mažvydas National Library of Lithuania obtained the archival collection of Matas Šalčius, a prominent traveller, educator, and public figure, donated by his daughter Raminta Šalčiūtė-Savickienė. It comprises biographic material, documents on his creative, professional, and public activities, his huge correspondence, household and iconic documents, documents of his family members and relatives as well as documents belonging to some organizations.

The diverse character of M. Šalčius' manuscript documentary legacy was determined by his active involvement in various spheres of social and research activity. The collection has plenty of useful material for historical research of national culture, pedagogy, printing, travelling, diplomacy, and Lithuanian emigration. A considerable number of articles on education, upbringing of children, and self-education, some children's books from the series *Mokyklos knygynas*, the reader series *Žinynelis*, and manuscripts of Lithuanian language and mathematics textbooks reveal M. Šalčius' interests in professional pedagogy.

M. Šalčius' publicistic and travelling activities are evident from his descriptions of extensive worldwide travels, the manuscripts of articles for newspapers, such as *Savivaldybė*, *Lietuva*, *Lietuvos aidas*, *Mūsų rytojus*, etc., the documents of the Kaunas branch of the World Association of the Writers PEN club, the Lithuanian Union of Tourism Organizations, and the Lithuanian Union of Writers and Journalists, the material on the reporters classes at the *Trimitas* newspaper, the drafts of his books *Svečiuose pas 40 tautų*, *Vadovas po gražiausias Lietuvos vietas*, his study *Kova dėl Tolimųjų Rytų*, and other works.

The abundant correspondence with Lithuanian public and cultural figures in the USA and his letters to the wife Bronislava Šalčiuvienė and the brother Petras Šalčius provide material on the life of the Lithuanian emigrants in the USA and South America.

The collection includes a number of M. Šalčius' personal documents and visiting cards. The majority of the iconic documents are photographs from M. Šalčius' worldwide travels.

Nuorodos

- Gargasaitė, Dalia, Šalčiūtė-Savickienė, Raminta. Keliautojo, publicisto ir rašytojo M. Šalčiaus knygos // Bibliografija'95 : mokslo darbai.– Vilnius, 1997. – p. 83-89.
- ² Šalčiūtė-Savickienė, Raminta. Mato Šalčiaus raštai ir jų leidimai // Bibliografija'96 : mokslo darbai. – Vilnius, 1998. – p. 74-75.
- ³ Šalčius, Matas. Autobiografija. [1908]. Lietuvos nacionalinė biblioteka Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau LNB RKRS F189 – Mato Šalčiaus fondas). F189-2, lap. 1
- ⁴ Ten pat, lap. 10
- ⁵ Kauno gimnazijos keturių žemesnių gimnazijos klasių baigimo atestatas, išduotas Matui Šalčiui. Kaunas, 1907.IV.6. LNB RKRS. F189-4, lap. 1
- ⁶ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas: 1905-1925. Lietuvos mokytojų prof. s-gos 20 metų sukaktuvėms paminėti jubiliejinis numeris. – Kaunas, 1925. – P. 121
- ⁷ Šalčius, Matas. Užrašų knygelė. [1913]. LNB RKRS. F189-276, lap. 40
- ⁸ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas: 1905-1925. – Lietuvos mokytojų prof. s-gos 20 metų sukaktuvėms paminėti jubiliejinis numeris. – Kaunas, 1925. – P. 123
- ⁹ Šalčius, Matas. Laiškas Bronislavai Rožanskaitei, [Skuodas], [1910].IX.28. LNB RKRS. F189-318, lap. 8
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat, lap. 9
- ¹² Šalčius, Matas. Tyrinėjimai pedagogijos srityje pritaikinant prie Lietuvos. [1911]. LNB RKRS. F189-197, lap. 18
- ¹³ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas: 1905-1925. Lietuvos mokytojų prof. s-gos 20 metų sukaktuvėms paminėti jubiliejinis numeris. – Kaunas, 1925. – P. 128
- ¹⁴ Kauno gubernijos Liaudies mokyklos inspektoriaus raštas Matui Šalčiui. Kaunas, 1911.IX.8. LNB RKRS. F189-5, lap. 1
- ¹⁵ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Vytogala, 1912.IX.10. LNB RKRS. F189-318, lap. 40
- ¹⁶ Auryla, Vincas. Lietuvių vaikų literatūra. – Vilnius, 1986. – P. 57
- ¹⁷ Rucevičius, Antanas. Laiškas Matui Šalčiui. Vilnius, 1915.I.4. LNB RKRS. F189-520, lap. 3
- ¹⁸ Šalčius, Matas. Laiškas Kazimierui Būgai. Kaunas, 1921.VI.17. LNB RKRS. F22-147, lap. 1
- ¹⁹ Būga, Kazimieras. Laiškas Matui Šalčiui. Kaunas, 1921.VI.12. LNB RKRS. F189-356, lap. 1
- ²⁰ Šalčius, Matas. Mokykla ir gyvenimas: 1905-1925: Lietuvos mokytojų prof. s-gos 20 metų sukaktuvėms paminėti jubiliejinis numeris. – Kaunas, 1925. – P. 133
- ²¹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Petrapilis, 1913.XII.25. LNB RKRS. F189-319, lap. 21
- ²² Šalčius, Matas. Laiškas Mykolui Rožanskui. Maskva, 1915.I.23. LNB RKRS. F189-308, lap. 1
- ²³ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Worcesteris, 1916.II.1. LNB RKRS. F189-312, lap. 13
- ²⁴ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Worcesteris, 1916.III.16. LNB RKRS. F189-312, lap. 16
- ²⁵ Yčas, Martynas. Nepriklausomybės keliais. – [Chicago (III)], 199.- P.128
- ²⁶ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Worcesteris, 1916.III.16. LNB RKRS. F189-312, lap. 16
- ²⁷ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Worcesteris, 1916.IV.14. LNB RKRS. F189-312, lap. 19
- ²⁸ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Skrantonas, 1916.V.18. LNB RKRS. F189-312, lap. 20
- ²⁹ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Skrantonas, 1916.VIII.16. LNB RKRS. F189-312 lap. 25
- ³⁰ Savickienė, Raminta, Šetkus, Benediktas. Matas Šalčius, 1890-1940. – Vilnius, 1990
- ³¹ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Niujorkas, 1917.I.24. LNB RKRS F189-313, lap. 1
- ³² Virakas, Pranas. Mano gyvenimas ir darbai Amerikoje. Seredžius, 1963. LNB RKRS F27-2, lap. 58
- ³³ Ten pat, lap. 59
- ³⁴ Šalčius, Petras. Laiškas Matui Šalčiui. Maskva, 1916.I.28. LNB RKRS. F189-312, lap. 12
- ³⁵ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. Bostonas, 1917.IX.9. LNB RKRS. F189-313, lap. 15
- ³⁶ Šalčius, Matas. Laiškas Petru Šalčiui. 1918.II.7. Ten pat, lap. 18
- ³⁷ Selenis, Eduardas. Laiškas Matui Šalčiui. Kaišiadorys, 1934.XI.27. LNB RKRS. F189-530, lap. 1
- ³⁸ Kirša, Faustas. Tarptautinis rašytojų bendravimas // Pradai ir žygiai. – 1926, Nr.2/3, p. 40
- ³⁹ Šalčius, Matas. Kelionės po Ispaniją ir Portugaliją užrašai. 1928.IX.14-15.LNB RKRS. F189-2, lap.180
- ⁴⁰ Ten pat, lap. 181
- ⁴¹ Savickienė, Raminta, Šetkus, Benediktas. Matas Šalčius, 1890-1940. – Vilnius, 1990
- ⁴² Šalčius, Matas. Laiškas dukrai Aušrai Šalčiūtei. Praha, 1929.XI.27. LNB RKRS. F189-315, lap. 2
- ⁴³ Poška, Antanas. Nuo Baltijos iki Bengalijos krantų: aštuonerių metų kelionė po Europą, Afriką ir Aziją. – Klaipėda, 2002. – P. 26
- ⁴⁴ Šalčius, Matas. Laiškas dukrai Ramintai Šalčiūtei. Plana, 1929. XI.29. LNB RKRS. F189-317, lap. 4
- ⁴⁵ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Atėnai, 1929.XII.29. LNB RKRS. F189-323, lap. 23
- ⁴⁶ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Viena, 1929.XII.3. LNB RKRS. F189-323, lap. 20
- ⁴⁷ Šalčius, Matas. Svečiuose pas 40 tautų. Kaunas, 1935. LNB RKRS. F189-138, lap. 418
- ⁴⁸ Poška, Antanas. Nuo Baltijos iki Bengalijos krantų: aštuonerių metų kelionė po Europą, Afriką ir Aziją. – Klaipėda, 2002. – P. 231

- ⁴⁹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Teheranas, 1930.X.24. LNB RKRS. F189-324, lap. 13
- ⁵⁰ Ten pat.
- ⁵¹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Batavija, 1931.IX.17. Ten pat, lap. 24
- ⁵² Šalčius, Matas. Laiškai žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Kaunas, 1934.VII.9, VII.16. LNB RKRS. F189-325, lap. 14-15
- ⁵³ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. [Buenos Airès], 1936.IV.24. LNB RKRS. F189-326, lap. 5
- ⁵⁴ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Montevideo, 1936.VIII.14. LNB RKRS. F189-326, lap. 7
- ⁵⁵ Ten pat.
- ⁵⁶ Šalčius, Matas. Ko mes siekiame?. 1936.LNB RKRS. F189-90, lap. 4
- ⁵⁷ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Buenos Airès, 1937.IV.21. LNB RKRS. F189-326, lap. 13
- ⁵⁸ Ten pat, lap. 16
- ⁵⁹ Šalčius, Matas. Laiškas žmonai Bronislavai Šalčiuvienei. Buenos Airès, 1938.VIII.4. LNB RKRS. F189-326, lap. 20
- ⁶⁰ Ten pat.